

Пилипенко О.

ПРОЦЕСИ УРБАНІЗАЦІЇ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ ТА ПРОБЛЕМА ЗБЕРЕЖЕННЯ ПАМ'ЯТОК КУЛЬТУРИ ТА АРХІТЕКТУРИ

Процеси урбанізації в сучасній Україні проходять паралельно із зменшенням кількості населення і затяжною світовою економічною кризою. Ці процеси охопили як міста, так і сільську місцевість. Протягом багатьох десятиліть кількість міського населення в Україні зменшувалась, окрім мегаполісів, таких як: Київ, Львів, Харків, Одеса. Водночас в скрутних економічних умовах молоде покоління репродуктивного переїздить із сіл до міст. Це сприяє подальшому зростанню частки місцевого населення в країні. Так, наприклад, у 2001 – 2020 роках значний відтік сільського населення спостерігався у Вінницькій та Хмельницькій областях, де частка міського населення досі є однією з найнижчих. Проте якщо раніше високий природний приріст у сільській місцевості компенсував міграційний відтік, то тепер у містах демографічна ситуація краща, ніж на селі, і сучасна урбанізація за рахунок міграції несе загрозу існуванню сільських поселень.

Чергова економічна криза зумовлює і зворотній процес дезурбанізації, який виявляється у певному відтоці міського населення до сільської місцевості. Деурбанізаційні процеси зумовлені посиленням зайнятості міських жителів сільськогосподарською діяльністю, послабленням екологічного впливу міст на природне середовище внаслідок зменшення потужностей та зупинення багатьох підприємств, припиненні територіального зростання міст.

На сьогодні найкращі умови для подальшого зростання мають найбільші великі промислові центри. Саме в них відбуваються найбільші соціально-економічні зміни. Поступово створюючи виробничу і соціальну інфраструктуру, ці населені пункти стають сприятливими для розміщення складних виробництв, розвитку сфери послуг та управлінської діяльності. В умовах соціально-економічної кризи такі міста стають центрами прогресивних змін у реструктуризації господарства. Абсолютна ж більшість середніх та малих міст виявились неспроможними втримати існуючу кількість населення. Винятком є суто аграрні регіони, де сільське населення активно мігрує до міст.

У регіональному розрізі виявляються наступні тенденції: зростання населення міст відбувається найбільше на заході та в центрі країни, а також на півдні. Причини – продовження індустріалізації та розвиток сфери послуг і міграція з сільської місцевості (на заході України та Поділлі), розвиток курортного господарства та сприятливі кліматичні умови (на півдні). Так, з 2001 по 2020 роки найбільші темпи приросту населення спостерігались у Києві, Львові, Вінниці, Хмельницькому, Рівному, Черкасах, Чернівцях, Івано-

Франківську, Білій Церкві. Індустріальні міста сходу, особливо Донбасу, навпаки, інтенсивно втрачають населення, оскільки триває військово-політичний конфлікт, промислові підприємства масово закриваються і населення втрачає можливість працевлаштуватися.

Ситуація посилюється і важким екологічним станом у таких містах, навіть економічно-привабливих. Найбільше втрачають населення Макіївка, Горлівка, Краматорськ, Нікополь, Сіверодонецьк, Павлоград, Лисичанськ. Серед крупних міст винятком є лише Кривий Ріг, населення якого збільшується, оскільки тут його добробут забезпечується функціонуванням підприємств чорної металургії.

Незважаючи на кількісні втрати міського населення, продовжується процес утворення агломерацій, який виражається у посиленні зв'язків між найбільшими містами та прилеглою до них територією на основі трудових міграцій, спільних ринків праці, землі, фінансових ресурсів тощо. Найяскравішими прикладами таких агломерацій є Київська, Харківська, Одеська, Львівська області. Субурбанізаційний відтік заможного населення у приміську зону, будівництво котеджних містечок та реорганізація прилеглих до міста сіл сприяють виникненню агломеративних форм навіть біля набагато-менших міст у традиційно-сільських регіонах (Вінниця, Тернопіль, Житомир) [1].

В індустріальних регіонах, в ареалах агломераційного впливу спостерігається проникнення міського способу життя та міських форм забудови у сільську місцевість. Близькість міських поселень між собою приводить до поширення несільськогосподарських видів діяльності у сільській місцевості, значна частина сільських жителів бере участь у маятникових трудових поїздках, користуючись при цьому соціальними послугами у містах. Рівень благоустрою сільської місцевості тут значно вищий, ніж в середньому по країні. Проте в часи економічної кризи ці регіони виявились найбільш вразливими і зараз зазнають процес скорочення кількості міського населення.

У агропромислових регіонах мережа міських поселень представлена переважно одним (обласний центр) великим містом і густою мережею малих містечок, які більш-менш рівномірно розміщені по території. Всі вони мають тісні економічні, транспортні, управлінські, соціальні зв'язки із обласним центром і малорозвинені зв'язки із іншими містами. Вони виглядають "автономними", бо мають тісні зв'язки з прилеглою до них сільською місцевістю, є центрами локальних систем розселення. Отже, міські поселення в агропромислових регіонах відіграють значну системоутворювальну роль, фокусуючи зв'язки (виробничі, соціальні, управлінські, інформаційні та ін.) з прилеглою сільською місцевістю.

У функціональній структурі малих міст значне місце займають сільське і лісове господарство, що не характерно для регіонів з промисловим типом освоєння. Це відбивається і на зовнішньому вигляді малих міст: в них значні площі зайняті городами, садами, в більшості з них існують комфортні природні умови для життя людей. Тісний зв'язок міських жителів із сільською

місцевістю дещо зменшив соціальні наслідки економічної кризи, ніж у промислових регіонах. Таким чином, чим нижчим є показник урбанізованості регіону, тим меншими є прояви процесу дезурбанізації.

Із отриманням країною незалежності вітчизняна система розселення отримала можливість для самостійного формування в межах державної території. Основний каркас цієї системи складають міські утворення. Тому в сучасних умовах відбуваються додаткові зміни та уточнення сфер функціонального впливу найбільших міст та формування регіональних систем розселення. Згідно Генеральної схеми планування території України, центрами таких систем стають найбільші міста та їх агломеративні утворення – Київ, Харків, Дніпропетровськ, Донецьк, Одеса, Львів. Особливості сучасного зростання міст, диференціація території з точки зору екістичних характеристик, демографія та економічне районування зумовлюють до виділення ще двох планових центрів – Вінниці на Поділлі та Луцька на Волині.

У майбутньому прогнозується відновлення зростання міст, особливо у західній та центральній частинах держави, оскільки при неминучому зростанні продуктивності праці в сільському господарстві до показників розвинутих країн вільна робоча сила буде перетікати до міст. Таким чином рівні урбанізації регіонів України будуть з часом вирівнюватись. Продовжиться розвиток існуючих агломерацій та формування нових, зокрема у приморській частині України.

Невпинні процеси урбанізації мають і зворотну сторону – руйнування пам'яток архітектури і культури. Швидкі процеси урбанізації призвели до стрімких темпів руйнування архітектурної спадщини Київської Русі. Охорона об'єктів культурної спадщини є одним із пріоритетних завдань органів державної влади та органів місцевого самоврядування, що закріплено в Законі України "Про охорону культурної спадщини", де визначаються основні положення національної політики в цій галузі [2]. Проте насправді збереження спадщини не тільки не гарантовано державою, але знаходиться під ризиком постійного руйнування, і ця тенденція набула за останні 10-15 років масового розповсюдження.

В Україні на державному обліку знаходиться більше 140 тисяч пам'яток, з яких 17 тисяч – пам'ятки архітектури, містобудування та садово-паркового мистецтва. Проте до Реєстру занесено лише дві тисячі об'єктів, і жоден з них, крім пам'яток Всесвітньої спадщини, не забезпечений необхідною документацією: охоронним договором, паспортом об'єкту, а для містобудівних пам'яток – ще й планами управління та організації території. Не захищені документацією пам'ятки безперервно знищуються. Щороку Україна втрачає більше 100 об'єктів культурної спадщини [3]. Спадщина перебуває за межами економічного життя держави. Не існує ніяких соціальних програм, направлених на її оновлення, реставрацію, а найголовніше – адаптацію до сучасного життя із залученням широких верств населення.

Держава не надає інвесторам жодних стимулів для дбайливого відношення до збереження пам'яток або регенерації середовища. В більшості випадків збудувати новий об'єкт значно дешевше, ніж реставрувати існуючий,

навіть державні будівельні норми адаптації та реконструкції старовинних будинків не передбачають якогось особливого ставлення до них – збереження існуючих дерев’яних конструкцій, сходів, перекриттів, деталей фасадів стає неможливим через систему протипожежних та інших будівельних норм [4, с. 231].

Швидкі процеси урбанізації призвели до стрімких темпів руйнування архітектурної спадщини Київської Русі. Розростаючись великі міста поглинають навколишню територію, перетворюючи її на урбанізований простір. Цей процес разом з благами цивілізації руйнує гармонію в архітектурній системі, усталений побут і традиційне середовище місцевого населення. Ажіотажний будівельний бум, що прийшов після розвалу СРСР та трудової міграції українців на Захід призвів до хаотичної забудови сіл непродуманими та необґрунтованими за архітектурно-просторовими вирішеннями та масштабом будинками, які позбавляють села національної специфіки та естетичної привабливості. Проблема відродження українського села потребує сьогодні проведення чіткої містобудівної політики, яка була б спрямована на відродження національної архітектури. Конче необхідна державна спеціальна програма збереження пам’яток культури і архітектури. Має зрости роль соціальної відповідальності вітчизняного бізнесу.

При проведенні територіально-адміністративної реформи, зросла роль громади та самоуправління. Контроль за дотриманням розвитку національної архітектури сприятиме розвитку культури народу. Громадам необхідно зосередити увагу на збереженні національного традиційного архітектурного середовища міст і сільських поселень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сучасні урбанізаційні процеси: тенденції та регіональна диференціація // Електронний ресурс. Режим доступу: geograf.com.ua
2. Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про охорону культурної спадщини» // Вісник Верховної Ради України. – 2018. – № 34. – Ст. 256.
3. Поливач К.А. Культурна спадщина та її вплив на розвиток регіонів України. Монографія. – К.: ІГ НАНУ, 2012. – 347 с.
4. Кюнцлі Р. Проблеми збереження архітектурного середовища села як мистецького витвору народного зодчества // Вісник Львівської національної академії мистецтв. – Вип. 27. – Львів, 2016. – С. 231-241.